

УДК 37.01/.09.37.09.378

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.1.10>

Олена КАРПЕНКО

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053

ORCID: 0000-0002-6715-2899

Scopus-Author ID: 57287160700

Анастасія КОТЕЛЕВЕЦЬ

доктор філософії за спеціальністю 231 Соціальна робота, викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053

ORCID: 0000-0002-0177-0440

Бібліографічний опис статті: Карпенко, О., Котелевець А. (2025). Підготовка майбутніх фахівців із соціальної роботи до волонтерської діяльності в територіальній громаді. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 64–69. doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.1.10>

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ДО ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

У статті розглядається зміст професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи через організацію волонтерської діяльності в середовищі територіальної громади. Виявлено сучасний рівень готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до практичного навчання; проаналізовано та обґрунтовано форми та методи професійної підготовки до волонтерської діяльності майбутніх соціальних працівників. Наведено перелік необхідних умов для формування у студентів системи теоретичних знань, практичних умінь і навичок, необхідних для ефективної реалізації себе як соціального працівника до практичної діяльності в умовах територіальної громади.

Метою статті є виявлення проблем з практичної підготовки до професійної діяльності; розгляд змісту і особливостей волонтерської діяльності, зокрема навчальної практики як складової професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи в умовах закладу вищої освіти.

Завданнями дослідження є виявлення та узагальнити елементів професійної підготовки до волонтерської діяльності, яка є важливою складовою практичного навчання під час здобуття освітнього ступеня «бакалавр соціальної роботи». Це дозволить здобувачам краще зрозуміти себе, сформувані свої цінності та усвідомити суть волонтерської діяльності. Крім того, необхідно дослідити особливості волонтерської діяльності в контексті територіальної громади, з акцентом на професійну самовизначеність.

Запропонована модель організації волонтерської діяльності може бути реалізована в університетах, на факультетах та відділеннях, які готують майбутніх спеціалістів у соціальній сфері. Крім того, її можна впроваджувати на курсах підвищення кваліфікації для підвищення готовності до взаємодії з клієнтами, основаної на здобутті комплексних теоретичних знань та практичних навичок у реальних умовах вищого навчального закладу.

За результатами узагальненого аналізу зроблено висновки, що волонтерська діяльність як складова практичної підготовки, є для студента – майбутнього фахівця із соціальної роботи – широким полем перевірки всіх творчих здобутків, набутих у ЗВО, а з другого – практична підготовка створює умови для більш глибокого осмислення змісту і функцій професії, перевіряє адекватність власних професійних уявлень і своїх можливостей, та найголовніше – оптимізує процес формування професійних умінь і навичок, необхідних для самостійної професійної діяльності.

На перспективу необхідно спроектувати низку заходів, які б допомогли об'єднати у співпраці педагогів і студентів та забезпечити останнім всі можливості для професійного зростання впродовж всіх років практичного навчання.

Ключові слова: волонтерська діяльність; волонтер; територіальна громада; фахівець із соціальної роботи; практична підготовка; заклад вищої освіти; соціальна робота.

Olena KARPENKO

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 18/2 I. Bulvarno-Kudriavska str., Kyiv, Ukraine, 04053

ORCID: 0000-0002-6715-2899

Scopus-Author ID: 57287160700

Anastasiia KOTELEVETS

Doctor of Philosophy in specialty 231 Social Work, Lecturer, Department of Social Pedagogy and Social Work, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 18/2 I. Bulvarno-Kudriavska str., Kyiv, Ukraine, 04053

ORCID: 0000-0002-0177-0440

To cite this article: Karpenko, O., Kotelevets, A. (2025). Pidhotovka maybutnikh fakhivtsiv iz sotsial'noyi roboty do volonters'koyi diyal'nosti v terytorial'niy hromadi [Training of future specialists in social work for the volunteer activities in the territorial community]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 64–69, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.1.10>

TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS IN SOCIAL WORK FOR THE VOLUNTEER ACTIVITIES IN THE TERRITORIAL COMMUNITY

The article examines the content of professional training of future social work specialists through the organization of volunteer activities within the territorial community. The modern level of readiness of future social work specialists for practical training was revealed; forms and methods of professional training for volunteer activities of future social workers were analyzed and substantiated. The list of necessary conditions for the formation of students' system of theoretical knowledge, practical abilities and skills necessary for the effective implementation of oneself as a social worker for practical activities in the conditions of the territorial community is given.

The purpose of the article is to identify problems in the course of practical training for professional activity; consideration of the content and features of volunteer activity, in particular, educational practice as a component of the professional training of future social work specialists in the conditions of a higher education institution.

The tasks of the research are to identify and generalize the elements of professional training for volunteering, which is an important component of practical training during the acquisition of the educational degree «Bachelor of Social Work». This will allow applicants to better understand themselves, form their values and realize the essence of volunteering. In addition, it is necessary to investigate the peculiarities of volunteering in the context of the territorial community, with an emphasis on professional self-determination.

Based on the results of the generalized analysis, it was concluded that volunteer activity as a component of practical training is for a student – a future specialist in social work – a wide field for testing all creative achievements acquired in higher education, and from the second – practical training creates conditions for a deeper understanding of the content and functions of the profession, checks the adequacy of one's own professional ideas and one's capabilities, and most importantly – optimizes the process of formation of professional abilities and skills necessary for independent professional activity.

In the future, it is necessary to design a number of measures that would help unite teachers and students in cooperation and provide the latter with all the opportunities for professional growth throughout all the years of practical training.

Key words: *volunteer activity; volunteer; community; community needs assessment; specialist in social work; practical training; institution of higher education; social work.*

Актуальність проблеми. У реальних умовах сьогодення одним із важливих механізмів оптимізації професійної підготовки є організація практичного навчання майбутніх працівників соціальної сфери. Істотне місце в цьому процесі займає проблема практичного навчання та волонтерської діяльності студентів у межах місцевих громад, які безпосередньо є дотичними до формування практичних навичок студентів та зорієнтовані на оволодіння ними необхідними практичними знаннями, вміннями і навичками, формування у студентів стійкої мотивації до активної діяльності у соціальній сфері.

Аналіз досліджень і публікацій. Вагоме значення для розкриття проблеми підготовки і професійного становлення спеціалістів у галузі соціальної роботи мають наукові

праці вітчизняних вчених: А. Капської, Т. Лях, Л. Міщик, С. Харченко та ін.

Загальні закономірності соціальної взаємодії, детермінуюча роль соціального середовища у процесі становлення особистості, формування людини розкрито у дослідженнях філософів, соціологів, психологів і педагогів (І. Бех, М. Головатий, І. Зязюн, В. Мухіна, М. Перепилиця та ін.).

Вітчизняні науковці та практики у сфері підготовки соціальних працівників вважають, що активна професійна волонтерська практика є одним з найважливіших елементів у процесі професійної підготовки. (Т. Лях, С. Пашенко, С. Тимченко та ін.). На їхню думку, тільки в умовах практичної діяльності студенти мають змогу безпосередньо зіткнутися з ціннісною

системою та специфічним світоглядом, що визначають професію соціального працівника в контексті територіальної громади.

Метою дослідження є виявлення проблем у ході практичної підготовки до професійної діяльності; розгляд змісту і особливостей волонтерської діяльності, зокрема навчальної практики як складової професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи в умовах закладу вищої освіти.

Основний матеріал дослідження. Трансформації в усіх сферах життя суспільства зумовлюють нові вимоги до підготовки кваліфікованого фахівця. Сучасний фахівець повинен бути готовим не тільки до виконання професійних завдань, але й до активної участі в суспільному житті країни, сприяючи її розвитку та прогресу.

Враховуючи, що вищі навчальні заклади переважно зосереджені на теоретичному навчанні, асоціальна робота вимагає специфічних професійних навичок, ми вважаємо за необхідне акцентувати увагу на практичному навчанні соціальних працівників. Особливо важливою є волонтерська практика, яка повинна стати невід'ємною складовою волонтерської діяльності для студентів усіх курсів та освітніх рівнів. Зміст функції активної волонтерської практики став предметом дослідження для вчених з Великобританії, США та України, які одноставно підкреслюють важливість інтеграції теоретичних знань із практикою волонтерської діяльності.

Практичне навчання студентів у рамках університетської освіти за спеціальністю «Соціальна робота» буде ефективним лише тоді, коли воно сприятиме формуванню та розвитку професійно важливих особистісних якостей фахівця, а також навичок, необхідних для проведення діагностики, створення соціальної історії клієнта, вирішення типових конфліктних ситуацій, володіння соціально-правовою інформацією, організації взаємодії між різними відомствами, а також здійснення аналітичної, прогностичної та корекційної роботи.

В процесі волонтерської діяльності також проявляються елементи мотиваційних теорій, які намагаються визначити внутрішні сили особистості, що спонукають до певної професійної поведінки. Згідно з цими теоріями, різноманітні потреби відіграють вирішальну роль у виборі професії та формуванні професійного шляху.

Таким чином, тип професійної поведінки кожного студента формується під впливом його потреб, особистісного розвитку, соціального оточення та інших обставин.

Якщо розглядати практичне навчання студентів через призму критичної теорії, то варто зазначити, що студенти, які готуються стати соціальними працівниками, вважають, що формування професійних установок у стосунках з клієнтами є ключовим аспектом, який може бути досягнуто завдяки волонтерській практиці. У цьому контексті А. Капська підкреслює важливість розвитку комунікативної компетентності. Вона пропонує класифікувати наукові знання відповідно до цілей та завдань, які вони переслідують: позитивізм, що акцентує увагу на інструментальних цілях; гуманізм, який має на меті досягнення практичних цілей; критична теорія, яка орієнтована на емансипацію.

В основу підходів до організації волонтерської діяльності студентів закладено деякі принципи, які регулюють зміст, напрямок і особливості означеного процесу:

- Взаємодія педагога-методиста і студента на основі діалогу і демократії.
- Формування у студентів необхідних знань, умінь і ціннісних орієнтацій напряму залежить від професійної компетентності педагогів-методистів.
- Врахування усього контексту практичного навчання.
- У процесі організації волонтерської діяльності по-різному, але всюди не просто, вирішуються питання:
 - вибору оптимального варіанту бази для проходження волонтерської практики;
 - підготовки кваліфікованих методистів;
 - матеріального стимулювання їхньої праці;
 - налагодження контактів з спеціалістами практиками;
 - вибору адекватної поведінки стосовно студентів, які не виконують повністю програму волонтерської практики.

Безумовно, сьогодні багато людей хвилює питання ліквідації цього розриву, тому воно активно обговорюється з точки зору інтеграції теорії та волонтерської практики, відповідності теоретичних знань вимогам волонтерської діяльності, термінів реалізації волонтерських ініціатив, а також взаємозв'язку з змінами у функціях соціальних працівників (Лях, 2009).

Суть проблеми полягає, насамперед, у значних розбіжностях між академічним та практичним середовищем, які ставлять перед майбутніми соціальними працівниками досить різні вимоги. Спроби звести цю проблему до відмінностей у підходах теоретиків і практиків є досить поширеними. Як наслідок, розрив між науковою теорією і практичним досвідом проявляється у конфлікті між освітою та тренінгом, а також між навчанням у класах і на робочих місцях (Карпенко, 2023).

Під час організації волонтерської діяльності в громадах Києва та Київської області педагоги намагаються вирішити цю проблему, спираючись на загальновизнану концепцію перенесення акценту в навчанні. Останнім часом все більше науковців звертається до цієї ідеї, сподіваючись знайти механізми для розробки дидактичних методів, які дозволять ефективно презентувати широку теоретичну базу соціальної роботи та поєднувати її з існуючою реальністю практичної соціальної роботи (Котелевець, 2022).

Перенесення акценту навчання передбачає здатність інтерпретувати конкретні події на абстрактному рівні, що дозволяє потім загальні правила застосовувати у нових ситуаціях, які лише частково нагадують уже знайомі. Звичайно, що такі уміння можуть проявлятися усвідомлено лише у досвідченого соціального працівника-практика, у майбутніх же спеціалістів ці уміння ще потрібно розвивати досить тривалий час. Думається, що в такій ситуації перенесення знань у сферу практичної діяльності важлива роль відводиться педагогу-методисту, який допомагає студентам «пристосувати» свої знання до реальної ситуації.

У процесі підготовки до професійної соціальної роботи важливо враховувати аспект орієнтації на основні практичні навички в навчанні, що закріплено в діючих освітніх програмах спеціальності «Соціальна робота». Це зумовлено більш строгими стандартами акредитації та підвищеними вимогами до звітності з практики. У зв'язку з цим, викладачі, які розробляють програми навчальної та виробничої практик, повинні чітко визначати навчальні цілі та критерії успішності, щоб їх можна було спостерігати, вимірювати та оцінювати. У цій ситуації важливо зосередити увагу на глибокому осмисленні всіх етапів навчального плану, на розробці чіткої послідовності завдань

і на аналізі результатів діяльності. Позитивним аспектом такого підходу є те, що студенти отримують краще уявлення про очікування викладачів – керівників практики. (Лях, Спіріна, 2022).

Одночасно, не можна не відзначити, що волонтерська діяльність в рамках кожного виду практики вимагає формування та прояву певних соціальних установок. До них належать: професійна ідентичність, яка передбачає прийняття професійних норм і обов'язків, переважно через процес соціалізації; професійна етика, що означає засвоєння етичних норм відповідної професії; конкурентоспроможність у контексті службової кар'єри, оскільки випускники стають більш конкурентоспроможними завдяки практичній підготовці; прагнення до наукового вдосконалення, що виявляється у розумінні необхідності перевірки наявних знань та освоєння нових у процесі дослідницької роботи; а також мотивація до подальшого навчання, яка полягає в бажанні оновлювати знання та вдосконалювати навички відповідно до сучасних вимог.

Багаторічний досвід підготовки соціальних працівників в Україні свідчить про наявність регулярних дискусій щодо принципів і форм навчання студентів у соціальній сфері. Яскраво виражені дві основні позиції: перша полягає в тому, що студент отримує знання, які визначає викладач та контролює їх засвоєння; друга – що студент стає активним учасником організації та реалізації процесу навчання. У цьому контексті важливо формувати вміння самостійно аналізувати ситуації та творчо поєднувати теоретичні та практичні знання (Карпенко, 2023).

Таким чином, практичне навчання можна вважати важливим структурним елементом загальної системи професійної підготовки в умовах закладів вищої освіти. Практичне навчання охоплює не лише традиційні компоненти, прийняті в багатьох гуманітарних навчальних закладах, такі як ознайомча, навчально-виробнича та волонтерська практика в межах спеціалізації, але й суттєві зміни та доповнення до теоретичних курсів. Це включає виконання практичних і курсових робіт, що пов'язані з елементами волонтерської практики, як концептуально, так і організаційно; спеціально організовані тренінги та семінари; обмінюватись досвідом, науково-практичні та методичні конференції; а також волонтерську

діяльність у професійних асоціаціях і громадських організаціях тощо (Лях, 2009).

Усе це свідчить про те, що волонтерська діяльність студентів у громаді є важливою складовою навчально-виховного процесу, однією з ключових форм навчальної діяльності, яка сприяє розвитку професійних навичок і вмінь у студентів.

Для забезпечення ефективної організації волонтерської діяльності ми визначили основні цілі, які мають на меті підтримку викладачів-методистів та студентів, а також принципи її реалізації. Зокрема, для викладачів, які керують навчальною практикою, були сформульовані такі завдання: ознайомлення з актуальними питаннями соціальної роботи як галузі практичної діяльності; інтеграція теоретичних знань з вирішенням практичних задач у повсякденній професійній діяльності соціального працівника; сприяння психологічній адаптації студентів до обраної спеціальності; розвиток професійно важливих якостей соціального педагога; залучення студентів до волонтерства в громадських організаціях; виявлення проблем і труднощів студентів, а також своєчасне надання корекційної та професійної допомоги (Котелевець, 2022).

Окрім цього, студентам були визначені конкретні завдання:

1) Вивчення знань про зміст, типи та характер соціальних проблем суспільства та клієнтів, а також методів їх вирішення на державному та особистісному рівнях.

2. Оволодіння професійними навичками і вміннями у сфері соціальної роботи з клієнтами.

3. Поглиблення психологічної адаптації до обраної професії.

4. Добровільна участь у волонтерській діяльності в громадських організаціях та інших соціальних структурах, які спеціалізуються на наданні соціальної чи соціально-педагогічної допомоги.

5. Проведення самоаналізу з наступним узагальненням труднощів різного характеру та формулюванням власних пропозицій щодо вдосконалення соціальної роботи.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вивчаючи волонтерську діяльність як важливий елемент практичної підготовки в умовах територіальної громади, ми прийшли до висновку, що вона відкриває для студента, майбутнього фахівця у сфері соціальної роботи, значні можливості для перевірки всіх творчих навичок, здобутих у вищому навчальному закладі. Одночасно практична підготовка сприяє більш глибокому усвідомленню змісту та функцій професії, оцінює відповідність власних професійних уявлень і можливостей, а найбільш важливим є те, що вона оптимізує процес формування професійних умінь і навичок, необхідних для самостійної професійної діяльності.

Отже, в майбутньому слід розробити комплекс заходів, які сприятимуть співпраці між педагогами та студентами, а також забезпечать студентам всі необхідні можливості для професійного розвитку протягом всього періоду практичного навчання у закладі вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Актуальні питання соціальної роботи: навч. посіб. / О. Денисюк та ін.; ред.: О. Епель, Т. Лях, І. Силантьєва. Ужгород : РІК-У, 2023. 420 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/374582040_Aktualni_pitanna_socialnoi_roboti/related#fullTextFileContent.
2. Капська А.Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю. Київ : УДЦССМ. 2001. 400 с.
3. Карпенко О.Г. (2023). Методи соціальної роботи як складова успішної професійної діяльності соціального працівника. *Ввічливість. Humanitas*. 4. С. 18–24. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.4.3>.
4. Котелевець А. М., Мартинюк Я.В. Залучення молоді до волонтерської діяльності з внутрішньопереміщеними особами в громаді. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/12749/1/%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BA%20%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%202022-192-194.pdf>.
5. Котелевець А. М. Дослідження напрямів волонтерської діяльності під час російсько-української війни. *Науковий журнал Хортицької національної академії. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2022. №. 1 (6). С. 123–131. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/48635/1/A_Kotelevets_SJKNA_1%286%29_FPSRSO.pdf.
6. Лях Т.Л. Зміст і напрями соціально-педагогічної роботи студентських волонтерських груп вищих навчальних закладів. *Наукові праці Донецького національного технічного університету*. 2009. 3(145). С. 274–279. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1214/1/T_LYAKH_ZINSPRSVGVNZ_KSP%26KO_IPSP.pdf.

7. Liakh T., Spirina T., Dulia A., Horchynskiy R. Analysis of the Needs of Social Workers Regarding Their Utilization of ICT in the System of Provision of Social Services (Kyiv City, Ukraine). *International Journal of Research in E-learning*. 2022, 8(2), P. 1–21. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/44461/1/ICT_Liakh_Spirina_Dilyia_Horchinskii_FFSRSO.pdf.

REFERENCES:

1. Denysiuk, O., Dulia, A., Vainola, R., Epel, O., Zhukov, V., Karpenko, O., Klishevych, N., Kotelevets, A., Lekholetova, M., Liutyi, V., Liakh, T., Ostrolutska, L., Petrochko, Zh., Sapiha, S., Sylantieva, I., Spirina, T., Sulitskyi, V., Faidiuk, O., & Shved, O. (2023). Aktualni pytannia sotsialnoi roboty (O. Epel, T. Liakh & I. Sylantieva, Red.). Retrieved from: <https://www.researchgate.net/publication/374582040>. [in Ukrainian].
2. Kapska, A.I. (2001). *Sotsialna robota: deiaki aspekty roboty z ditmy ta moloddu*. [Social work: some aspects of work with children and youth] Kyiv: UDTSSSM. [in Ukrainian].
3. Karpenko, O. (2023). Metody sotsialnoi roboty yak skladova uspihnoi profesiinoi diialnosti sotsialnoho pratsivnyka [Methods of social work as a component of the successful professional activity of a social worker]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 4, 18–24, DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.43>. [in Ukrainian].
4. Kotelevets, A. M., & Martyniuk, Ya.V. (2022). Zaluchennia molodi do volonterskoi diialnosti z vnutrishnoperemishchenymy osobamy v hromadi [Engaging youth in volunteering with internally displaced persons in the community]. Retrieved from: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/12749/1/%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BA%20%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%202022-192-194.pdf>. [in Ukrainian].
5. Kotelevets, A. M. (2022). Doslidzhennia napriamiv volonterskoi diialnosti pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny [Research on volunteer activities during the Russian-Ukrainian war Research on volunteer activities during the Russian-Ukrainian war]. *Naukovyi zhurnal Khortytskoi natsionalnoi akademii. (Seriia: Pedahohika. Sotsialna robota)*. № 1 (6). S. 123–131. Retrieved from: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/48635/1/A_Kotelevets_SJNA_1%286%29_FFSRSO.pdf. [in Ukrainian].
6. Liakh, T. (2009). Zmist i napriamy sotsialno-pedahohichnoi roboty studentskykh volonterskykh hrup vyshchych navchalnykh zakladiv [Content and directions of socio-pedagogical work of student volunteer groups of higher educational institutions]. *Naukovi pratsi Donetskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu*, 3(145), 274–279. Retrieved from: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1214/1/T_LYAKH_ZINSPRSGVNZ_KSP%26KO_IPSP.pdf
7. Liakh, T., Spirina, T., Dulia, A., & Horchynskiy, R. (2022). Analysis of the Needs of Social Workers Regarding Their Utilization of ICT in the System of Provision of Social Services (Kyiv City, Ukraine). *International Journal of Research in E-learning*, 8(2), 1–21. Retrieved from: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/44461/1/ICT_Liakh_Spirina_Dilyia_Horchinskii_FFSRSO.pdf [in Ukrainian].